

JASMIN HODŽIĆ

SOCIOLINGVISTIČKI UVIDI U RASPRAVE O BOSANSKOM JEZIKU NA *MOSTARSKOM SAVJETOVANJU O KNJIŽEVNOM JEZIKU (1973)* I *SARAJEVSKOM SAVJETOVANJU (2019)*

COBISS: 1.02

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.8](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.8)

Sociolingvistični vpogledi v razprave o bosanskem jeziku na Mostarskem posvetovanju o knjižnem jeziku (1973) in na Sarajevskem posvetovanju (2019)

V prispevku so analizirana vprašanja statusa bosanskega jezika sredi 20. stoletja in danes, predvsem glede na vzgojno-izobraževalno prakso in širši koncept jezikovne politike, ki je neredko neposredno povezan z vprašanji maternega jezika v šoli. Prikazani so različni koncepti in možnosti ohranjanja posameznih posebnosti glede na načela enotnosti.

Ključne besede: sociolingvistika, jezikovna politika, bosanščina, Mostarsko posvetovanje, Sarajevsko posvetovanje, vzgojno-izobraževalna praksa

Sociolinguistic Insights into Papers on Bosnian at the 1973 Mostar Conference on Standard Language and the 2019 Sarajevo Conference

This article analyzes the status of Bosnian in the mid-twentieth century and today, primarily in terms of the educational practice and the wider concept of linguistic policy, which is often directly connected with the issue of native language in schools. It presents various concepts of and options for preserving individual special features, taking into account the principles of uniformity.

Keywords: sociolinguistics, linguistic policy, Bosnian, Mostar Conference, Sarajevo Conference, educational practice

1 UVOD

Veza između *Mostarskog savjetovanja o književnom jeziku (1973)* i sarajevskog naučnog savjetovanja *Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnosti naroda Bosne i Hercegovine u školskom sistemu u BiH (2019)* (dalje: *Sarajevsko savjetovanje*) ogleda se u posrednoj vezi preko sarajevskog *Simpozija o jezičkoj toleranciji (1970)* na kojem se govorilo o *Jezičkoj toleranciji u nastavi (u školama SRBiH)*, i u tome što je *Mostarsko savjetovanje* potvrdilo zaključke *Sarajevskog simpozija (1970)*. Također, popratne okolnosti sva tri spomenuta skupa obilježene su (barem u BiH) ne do kraja riješenim odnosom između zajedničkog i pojedinačnog u jeziku i jezicima južnoslavenskih naroda, naročito ako govorimo o općoj saglasnosti u poimanju odnosa među jezicima i/ili narodima.¹

¹ Ova veza se još direktnije očituje u očiglednoj činjenici da je upravo školstvo i jezik u prosvjeti na sva tri navedena skupa bilo temeljno pitanje za raspravu.

Kako se od šezdesetih godina prošlog vijeka u bivšoj Jugoslaviji sve više vraćaju pojedinačna nacionalna prava, tako se u javni diskurs postavljaju rasprave i pojedinačnim južnoslavenskim jezicima i njihovoj tradiciji prije Bečkog dogovora 1850. Bosanski jezik je, iako u društvu u kontinuitetu višestoljetno prisutan kao i bošnjački narod, ipak formiranjem državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca (1918) praktično bio izgubio svoju formalnopravnu autonomnost i prisutnost u društvu, baš kao i ime bošnjačkog naroda i države. Bosanski jezik se posebno počinje ponovo afirmirati već od 1965. godine naovamo, naročito 1970. te u nekoliko navrata 80-ih godina prošlog vijeka, da bismo već od 1990. imali cjelovite nove studije o bosanskom jeziku, dok se u nezavisnoj Republici Bosni i Hercegovini bosanski jezik vraća u bh. školstvo (u kojem je bio prisutan i ranije, još za doba osmanske i austrougarske Bosne).

Već danas bosanski jezik je prisutan službeno u školstvu u Makedoniji, na Kosovu, u Crnoj Gori, Srbiji, Hrvatskoj (sporadično i u Sloveniji), bilo kao izborni predmet, bilo u redovnoj nastavi. No, bosanskog jezika ni dan danas nema na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine jer se provode različiti oblici diskriminacije u različitim oblicima i nivoima raznolike bh. vlasti (Republika Srpska, neki kantoni u Federaciji s hrvatskom većinom, itd.). Također, u Kantonu Sarajevo bosanski se u školstvu uči i podučava skupa sa srpskim i hrvatskim i u Federaciji BiH uglavnom udžbenici nose naziv *Naš jezik*. Isto tako, u bh. zakonima različitih oblika i nivoa vlasti bosanski se tretira na različite načine, dok generalno možemo govoriti o slaboj institucionalizaciji bosanskog jezika (službeno se bosanski nalazi samo u nazivima fakultetskih odsjeka na univerzitetima na kojima se izučava, i u školskoj praksi kao nastavni predmet, dok sa zvaničnim imenom bosanskog jezika nemamo niti jednu instituciju) – što u javnom diskursu još porađa (uglavnom novinarska) pitanja o postojanju bosanskog jezika.

Ipak, danas imamo više desetina doktora lingvistike koji se bave bosanskim jezikom, nekoliko fakultetskih odsjeka gdje se izučava bosanski (i u BiH i van BiH), više stotina pojedinačnih naučnih izdanja, preko stotinu različitih rječnika, pet gramatičkih priručnika, pravopisne priručnike, itd. Također, u odnosu na sedamdesete godine i početni naučni rad u Institutu za jezik kada je Institut osnovan, gdje su projekti postavljani na ispitivanje bosanskog standardnojezičkog izraza koji nikada nije do kraja definiran, danas se sarajevski Institut već direktno bavi bosanskim jezikom i u dijahronijskoj i u sinhronijskoj ravni, što je izrodilo monografskim izdanjima iz bosanske redakcije staroslavenskog jezika i starobosanskog narodnog jezika u srednjem vijeku, zatim jezika bosanske alhamijado književnosti, različitim izdanjima o dijalektologiji, savremenom jeziku, itd. Međutim, još uvijek se čeka na ujednačavanje kriterija koji bi u prosvjetno-pedagoškoj praksi mogli biti pogodan model za cijeli bosanskohercegovački prostor. S tim u vezi je u aprilu 2019. održano sarajevsko naučno savjetovanje o bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku i književnosti naroda BiH, slično kao ranije *Mostarsko savjetovanje* (1973) koje je imalo ispitati provođenje ranijih dogovora o provođenju

zaključaka o jezičkoj politici u nastavnoj praksi u osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini. Danas smo pred pomalo sličnim izazovima, pa se umjesto odnosa prema polarizaciji srpskohrvatskog jezičkog standarda bavimo međusobnim odnosima između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika u bh. školstvu – što je posebno važno za šire tokove u jezičkoj politici koja se upravo nerijetko direktno veže za školstvo. Zato ćemo se ovdje baviti statusnim pitanjima bosanskog jezika u bližoj dijahronijskoj perspektivi i danas.

2 SUDBINA BOSANSKOG JEZIKA IZMEĐU *KONGRESA SLAVISTA (1965)* I *MOSTARSKOG SAVJETOVANJA (1973)*

Poznato je da su kao rezultat *Novosadskog dogovora* iz 1954. u izdanju Matice srpske i Matice hrvatske štampani srpskohrvatski rječnik i pravopis kojima je data slika tadašnjeg srpskohrvatskog standardnog jezika. Međutim: „Nijedan od dva navedena djela nisu poštivala jezičku tradiciju kako Bošnjaka, tako ni Bosne i Hercegovine, te su u tim djelima neke karakteristične crte bosanskohercegovačkih govora smatrane provincijalnim i neknjiževnim.“ (Šator 2016: 563)

Tako je sredinom prošlog vijeka u Bosni i Hercegovini naročito vođena rasprava o karakteru standardnog jezičkog izraza. Održano je nekoliko tematskih sjednica Centralnog komiteta (CKSKBiH) na kojima se govorilo o jeziku, a održano je i nekoliko naučnih i stručnih skupova i savjetovanja o jeziku. Tako je u Sarajevu 1965. godine održan *Kongres slavista Jugoslavije* te *Simpozij o jezičkoj toleranciji* 1970. godine, a zatim u Mostaru *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku* 1973. godine. Praktično, ističemo još i *Trebinjsko savjetovanje o pravopisnoj problematici* 1976. godine, a zatim i sarajevski skup *Jezik i nacionalni odnosi* 1984. na kojem je posebno bilo riječ o jeziku.² Već od prvog bosanskog skupa iz 1965. godine postavljalo se pitanje samosvojnosti bosanskog standardnojezičkog izraza, posebno u većinskom suprotstavljanju priznavanja samosvojnosti, ali i u djelimičnoj pojedinačnoj afirmaciji iste.

Rasprava o dvovarijantnom raslojavanju srpskohrvatskog jezika, pokrenuta na Petom slavističkom kongresu koji je održan u Sarajevu 1965, nastavila je sa istom politikom negiranja bosanskog jezika. Tako se prostor BiH posmatrao kao prostor gdje se istočna i zapadna, odnosno srpska i hrvatska varijanta ukrštavaju ili poništavaju, a **umjesto pojma bosanska varijanta, korišten je naziv bosanskohercegovački standardnojezički izraz. Samo su rijetki se zalagali za bosansku varijantu** (istakao J. H.). (Šator 2016: 564)

Zapravo, od rijetkih spomenutih prethodnim citatom, misli se prije svega na bh. književnika Aliju Isakovića koji je već 1965. u sarajevskom časopisu *Odjek* objavio članak indikativnog naslova *Nervoza u našem književnom jeziku* u ko-

2 Alija Isaković je i na ovom skupu branio bosanske jezičke posebnosti.

jem je prateći leksiku u različitim godištima sarajevskog *Oslobođenja* utvrdio da „bosanskohercegovačko područje (i Sarajevo) ne može (se) bezbolno priklanjeti (još manje da ih drugi priklanja) ni zapadnom ni istočnom govornom području“ (Isaković 1965: 2), govoreći i to da „ako Sarajevo nema ništa čega ne bi bilo u Zagrebu i Beogradu, onda ni Zagreb ni Beograd nemaju ono što nosi Sarajevo“ (Isaković 1965: 2), ističući zaključno sljedeće: „Rezultati do kojih sam došao vrlo su zanimljivi, simptomatični i zabrinjavajući. Mnogi ovdašnji, uglavnom autohtoni narodni i književni izrazi gube se (ili su se izgubili) na stranicama Oslobođenja. Izrazi koji su pridošli, i danas masovno u upotrebi, nisu obogatili jezik i nisu nimalo „naškiji“ od bivših; često su manje prikladni i manje naši“ (Isaković 1965: 2).

Praktično, samo dvije godine poslije doći će do zvanične disolucije srpskohrvatskog jezika, 1967. godine³ hrvatskom *Deklaracijom* i srbijanskim *Predlogom* (v. Hodžić 2018a), uprkos čemu će na sarajevskom poznatom *Simpoziju o jezičkoj toleranciji* 1970. godine, gdje se zapravo govorilo o temi *Jezička tolerancija u nastavi (u školama SRBiH)*, doći do svojevrsnog očuvanja srpskohrvatskog jezika, ali za teren Bosne i Hercegovine. U zaključcima s ovog skupa je rečeno: „Zato mi u Bosni i Hercegovini, polazeći od osnovnih principa i pozitivnih tekovina *Novosadskog dogovora*, prihvatamo sve ono što egzistira na cjelokupnom hrvatskosrpskom jezičkom području u granicama zajedničke književnojezičke norme (bez obzira na varijantsku polarizaciju u drugim sredinama)“ (Šipka i dr. 1974: 203). Ipak, kako će se pokazati, bosanska tolerancija nije išla u smjeru potpunog negiranja polarizacije, već se upravo kroz principe jezičke tolerancije dozvoljavala i upotreba hrvatske i srpske varijante (jezika) čak i u njihovom čistom obliku. S obzirom na to da se bosanska varijanta negirala, praktično smo u BiH tada imali srpskohrvatski, srpski i hrvatski jezik (više, v. Hodžić 2018a). Zato će Alija Isaković 1970. još otvorenije braniti bosansku posebnost u jeziku i bosanski jezik, skupa s Makom Dizdarom koji je kao urednik časopisa *Život* proveo anketu pod nazivom: *Tradicija, teorija i sadašnja praksa u primjeni književnog jezika u BiH*.⁴ I u ovoj anketi „samo rijetki“ su branili bosanske posebnosti u jeziku pa je tako nekoliko godina poslije održan još jedan skup.

U oktobru 1973. godine na *Mostarskom savjetovanju o književnom jeziku* učestvovalo je „više od tri stotine jezičkih stručnjaka, prosvjetnih radnika i predstav-

3 Posebno je interesantno da su se tekstovi „Deklaracije“ i „Predloga“ na neki način međusobno podržavali. Između ostalog, zajedničko im je da su imali etnonacionalni pristup jeziku (priznavali su odvojeno hrvatski i srpski jezik), ali bosanski jezik nisu uzimali u obzir. Interesantno, etnonacionalni pristup jeziku važio je i u avnojevskoj Jugoslaviji gdje je upravo u avnojevskim odlukama govorilo o ravnopravnosti srpskog i hrvatskog kao odvojenih jezika, skupa sa slovenskim i makedonskim, na cijelom prostoru Jugoslavije. Čak je i Josip Broz Tito krajem 1944. godine potpisao jednu odluku o izdavanju službenog lista Jugoslavije koji se štampao odvojeno na svim navedenim jezicima. (Ali, ne i na bosanskom, sve do sedamdesetih godina prošlog vijeka.) (Bagdasarov 2018)

4 I Isaković i Dizdar direktno brane bosanski jezik, Dizdar tekstom *Marginalije o jeziku i oko njega*, a Isaković tekstom *Varijante na popravnom ispitu*. Dizdar Isakovića ovdje oslovljava kao profesora (manje istican podatak iz Isakovićeve biografije da je diplomirao jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu).

nika društveno-političkih organizacija, stručnih i profesionalnih udruženja, radnih organizacija iz oblasti nauke, kulture i javnog obavještanja“ (Šipka i dr. 1974: 197). Na *Mostarskom savjetovanju* zapravo se raspravljalo o provođenju Zaključaka *Simpozija o jezičkoj toleranciji*, pa je rečeno da „učesnici Savjetovanja posebno pozdravljaju proklamovanje principa književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini“, odnosno „principa srpskohrvatskog jezičkog i književnojezičkog zajedništva“ (Šipka i dr. 1974: 197), uz obaveznu primjenu „jedno od dva dvočlana naziva jezika: srpskohrvatski ili hrvatskosrpski – u službenoj upotrebi“ (Šipka i dr. 1974: 198). Međutim, u diskusiji poslije *Mostarskog savjetovanja o književnom jeziku* koje je potvrdilo zaključke sa *Sarajevskog simpozija o jezičkoj toleranciji 1970.* (a, koji je za polaznu osnovu imao *Novosadski dogovor*), kao neko ko je direktno uključen u proces nastave, profesorica Amira Idrizbegović u svojstvu prosvjetnog savjetnika⁵ u Pedagoško-prosvjetnom zavodu Sarajevo, postavila je pitanje „Šta će se od sada izučavati u školama: srpskohrvatski-hrvatskosrpski književni jezik ili tzv. bosansko-hercegovački književnojezički standard, odnosno, standardni jezički izraz?“ (Idrizbegović 1974: 195), odnosno, da li će se koristiti pravopisne odredbe vezane uz *Novosadski dogovor* ili tada već dostupne pravopisne odredbe koje su bile ponešto izmijenjene i prilagođene standardnom govoru u BiH⁶ – sa zaključnim zapažanjem: „Kao savjetnik za maternji jezik ja ne bih mogla u ovom trenutku konkretno uputiti nastavnike u pravcu praktične realizacije primljenih zadataka“ (Idrizbegović 1974: 195), po čemu se vidi da se, jednako kao i danas, upotreba jezika u prosvjetnoj djelatnosti itekako ticala jezičke politike u cjelini.

Tako je Veselko Koroman (1970) prethodno u svom odgovoru na anketu o jeziku provedenu u časopisu *Život*, utvrdio:

Na koncu, ima nejasnoća i u zaključcima što su objavljeni nakon spomenutog razgovora o jeziku. Tu se priča o „jedinstvu raznolikosti“ – bez „varijantske polarizacije“, a sve uz istodobno odbacivanje „treće, bosanskohercegovačke varijante“. Kako to: nema treće varijante, a nema ni varijantske polarizacije!? Čega onda ima? Zar ovu alogičnost može podnijeti zdrav razbor? (Koroman 1970: 45)

U vezi s ovim je posebno važno pokazati kakvog su stava bili lingvisti bošnjačkog imena i porijekla, tj. kako su se odnosili prema bosanskom jeziku.

Dr. Asim Peco je u diskusiji na *Mostarskom savjetovanju 1973.* kazao između ostalog da „iz izlaganja drugih referenata stiče se utisak da se ovdje ide ka posebnom standardnom izrazu što bi se moglo shvatiti i ka posebnom književnom jeziku“ (Peco 1974: 109), pa je dr. Ismet Smailović u svojoj reakciji otvoreno poručio:

5 A. Idrizbegović je dugo godina poslije, u *Oslobođenju* iz februara 1991. objavila članak *U prilog bosanskom jeziku*, a već 2003. i knjigu *Bosanski jezik i bošnjaci: kulturnohistorijski okviri*, Sarajevo: Sejtarija.

6 Svetozar Marković – Mustafa Ajanović – Zvonimir Diklić, *Pravopisni priručnik srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog jezika*, Sarajevo: Svjetlost, 1972.

Ne bih želio da drug prof. dr. Asim Peco ode s ovog sastanka s utiskom da mi u Bosni, kako on kaže, možda ne **stvaramo nekakav bosanski jezik**. On to nije istina kategorički rekao, ali maltene bojim se da nije to mislio. Ja mislim da on može otići s uvjerenjem da to nije naša namjera. Nama nije namjera nikad bila da stvaramo poseban bosansko-hercegovački jezik, niti kakvu varijantu, **mi smo uvijek bili protiv toga** (istakao J. H.). (Smailović 1974: 126)

S obzirom na to da u zaključku svog izlaganja dr. Smailović nedvosmisleno podržava poznate tada utvrđene principe književnojezičke politike: „Mi smo za punu toleranciju i sa ovog skupa treba da se razidemo sa zaključcima da se što brže i što dosljednije primjenjuje ono što je rečeno u Zaključcima Simpozija i u dokumentu društvenopolitičkih organizacija koji možemo nazvati poveljom književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini“ (Smailović 1974: 126) – nije teško zaključiti da bismo u Bosni i Hercegovini danas imali sređenije stanje, posebno u pogledu statusa bosanskog jezika, da je tadašnja naklonjenost bosanskom jeziku bila nešto veća nego što jeste (u pojedinačnim istupima, uglavnom onih koji se nisu usko bavili lingvistikom). No, i I. Smailović i A. Peco će djelimično kasnije revidirati svoje stavove.⁷

Dalje se o bosanskom jeziku kroz pojedinačne radove govorilo u svakoj dekadi od 1960. do 1990., nakon čega su Bošnjaci već na Popisu stanovništva 1991. dominantno (čak i u odnosu na srpskohrvatski) pokazali privrženost bosanskom jeziku u BiH, da bi 1993. bosanski jezik vratili u zakonodavno-pravne okvire, uslijed čega nadležno ministarstvo izdaje udžbenike za bosanski jezik kada bosanski jezik počinje da se afirmira u pedagoškoj praksi, a onda i u širem društvu. U kontekstu današnjeg statusa bosanskog jezika u prosvjetno-pedagoškoj praksi u BiH indikativno se osvrnuti na najnovije savjetovanje na ovu temu, što činimo u nastavku.

3 BOSANSKI JEZIK I SARAJEVSKO SAVJETOVANJE (2019)

Dana 6. aprila 2019. u Sarajevu je održano tzv. *Naučno savjetovanje* naslovljeno kao *Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnosti naroda Bosne i Hercegovine u školskom sistemu u BiH*. *Sarajevsko savjetovanje* je održano s ciljem javnog usaglašavanja stavova oko uređenja različitih pitanja o učenju maternjeg jezika i

7 V. Smailović 2003. Inače, Asim Peco eksplicitno je bio protiv bosanskog jezika, još 1970. godine, u svom tekstu *Tradicija i savremeni jezički problemi*, objavljenom u dvobroju časopisa *Život* (novembar-decembar 1970) kao odgovor na spominjanu anketu o jeziku. Međutim, u radu Peco 2001 A. Peco bosanskom jeziku i Bošnjacima pristupa nešto drukčije, naglašavajući bošnjačku autohtonost na tlu i u jeziku i navodeći pohvale bošnjačkih književnika bosanskom jeziku kojeg su tako i imenovali. Također, može se sasvim pozitivno gledati na Pecine stavove i kada, pak, kaže da bosanskohercegovačka situacija ne može prihvatiti teoriju o postojanju „isključivo dviju varijanata srpskohrvatskog književnog jezika“ ili na „tezu o ukrštanju varijanata“ te kada spominje i druge članove naše jezičke zajednice osim Srba i Hrvata. Isto tako, Peco otvoreno još ranije propagira i bosansku posebnost kada kaže: „Mi se pitamo: kako je moguće negirati nečije postojanje kada se upravo iz govora njegove zone preuzima supstanca, ono što je osnovica i varijantskih gramatičkih struktura.“ (Peco 1970: 91)

književnosti, prije svega u Kantonu Sarajevo, a direktna je posljedica niza zvaničnih *Instrukcija*⁸ koje je istim povodom u više navrata tokom više godina izdavalo sarajevsko nadležno ministarstvo obrazovanja. Na skupu su učestvovali bh. lingvisti koji se primarno bave bosanskim jezikom ili filolozi koji se bave bošnjačkom književnošću. Bilo je više od dvadeset direktnih učesnika (iz Bihaća, Zenice, Tuzle, Sarajeva i Mostara – gdje se kroz univerzitetsku nastavu izučava bosanski jezik), uz nekolicinu njih koji iz opravdanih razloga nisu učestvovali. Skupu su prisustvovali i nastavnici maternjeg jezika i književnosti u Kantonu Sarajevo, koji su kroz rasprave dali svoj doprinos savjetovanju. Inače, u skladu s nazivom skupa, tokom savjetovanja je spomenuto da zaključke skupa mogu i trebaju dobiti drugi nivoi vlasti u BiH (ne samo u Kantonu Sarajevo) da se odluče kako postupati prema njima.⁹ Ili, spomenuto je kako možemo govoriti i o cjelovitoj reformi nastave jezika i književnosti u BiH. Inicijator i organizator ovog skupa bilo je Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo. Po službenim *Zaključcima*, savjetovanje je rasvijetlilo „pitanja koja se tiču nastavnoga predmeta čiji se sadržaj temelji na izučavanju bosanskoga, hrvatskoga i srpskog jezika i književnosti naroda Bosne i Hercegovine u osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini“ (ZAK 2019).¹⁰

Ovdje se već može konstatovati nekoliko značajnih zapažanja povodom formulacije naziva savjetovanja, odnosno povodom njegovog postavljenog (formuliranog) cilja.

3.1 Nastavni kurikulum(i) za maternji jezik i književnost – sadržaji nastave

Iz datog naziva skupa, a posebno u postavljenim ciljevima, direktno se već implicira i sam pravac prema kojem bi se trebalo ići u očekivanim zaključcima. Naime, govorimo li o *školskom predmetu* u kojem se izučava maternji jezik i književnost, morali bismo ostati dosljedni pa se zadržati na integralnom a ne parcijalnom pristupu temi, bez obzira na to što se predmet o kojem je riječ parcijalno dijeli na pitanja jezika i pitanja književnosti. Odnosno, temi bi trebalo pristupiti analitički iz perspektive nastavnog predmeta za maternji jezik i književnost, a ne sintetički iz perspektive pitanja kako u nastavi izučavati književnost, te kako u nastavi

8 Više o analizi i prikazu sadržaja *Instrukcija* v. Hodžić 2018a; 2018b.

9 Prema tekstu *Zaključaka*: „Naučni odbor usvojio je zaključke koje predaje naučnoj i stručnoj zajednici, nadležnim organima zakonodavne i izvršne vlasti u Bosni i Hercegovini, odgojnim i obrazovnim ustanovama i javnosti.“ (ZAK 2019)

10 Prethodno je najavljivano da će službeni zaključci sa skupa biti objavljeni u roku od 15 dana, a najavljen je bio i zbornik radova izloženih u programskom dijelu savjetovanja. Kako se niti jedno niti drugo još nije desilo, *Zaključci* su potpisani od strane predsjednika Naučnog odbora, dr. Ismaila Palića, dostavljeni medijima kako bi bili dostupni široj javnosti, a dakako i sektoru prosvjete (ZAK 2019). S obzirom na to da se suštinski u mnogome razlikuju od donesenih zaključaka Sarajevskog savjetovanja i praktično su im protivne, svoje teze koje sam kao učesnik Sarajevskog savjetovanja imao priliku izložiti, donosim opširnije u ovom radu, kako sastavni dio ovog (trećeg) poglavlja.

izučavati maternji jezik; odnosno još dalje parcijalno, kroz pitanje kako tri jezika (bosanski, hrvatski i srpski) izučavati u jednom predmetu, te kako pristupiti izučavanju književnosti pojedinih naroda u BiH. Ovim smo bez ikakve rasprave nametnuli stav da se predmet maternjeg jezika i književnosti u BiH, tj. njegov sadržaj, „temelji na izučavanju bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga jezika“ (kako je spomenuto u postavljenim ciljevima skupa), ili, što je još više podložno raspravi, ovim podrazumijevamo da se predmet za maternji jezik i književnost u Bosni i Hercegovini u dijelu sadržaja koji se tiče književnosti temelji na pitanjima podučavanja književnosti Bosne i Hercegovine, tj. književnostima BiH.

Zato, umjesto da se rukovodimo tvrdnjom da se sadržaj nastavnog predmeta maternjeg jezika i književnosti u BiH temelji na književnosti naroda BiH i na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku, sadržaj nastavnog predmeta za maternji jezik i književnost trebao bi da se temelji na postojećem kurikulumu odnosno nastavnom planu i programu koji bi trebao da se formira prema već ustaljenim metodičkim obrascima za proučavanje (podučavanje) maternjeg jezika i književnosti, a ne za podučavanje maternjim jezicima i književnostima. Učenje maternjeg jezika ne bi trebalo biti temeljeno na učenju više jezika. Jer, svaki maternji jezik ima već razrađen plan i program koji se tiče njegovog učenja u školi, pa je pitanje učenja hrvatskog odnosno srpskog jezika i književnosti u školi nemoguće ograničiti ili bar fokusirati kroz nastavne sadržaje koji se prije svega tiču Bosne i Hercegovine, a da se ne posegne za redukovanim obrascima. Upravo suprotno, kao predmet u školi *Srpski jezik i književnost* te *Hrvatski jezik i književnost* po već ovjerenim praksama imaju obavezne nastavne sadržaje koji se predaju ili bi se trebali (morali) predavati u datim predmetima. Tako da, ovo pitanje bi se moralo svesti na odnos postojećih ili mogućih budućih nastavnih planova i programa (kurikuluma) za maternji jezik i književnost kao predmet, a ne na pojedinačan odnos među jezicima ili među književnostima, a napose u BiH. Uprkos navedenom, pola godine nakon provedenog *Sarajevskog naučnog savjetovanja* nadležno ministarstvo obrazovanja na svojoj službenoj internetskoj stranici objavilo je 9. 10. 2019. *Javni poziv za prijavu kandidata za člana Stručnog tima za izradu predmetnih kurikuluma* (JPZ 2019), u kojem je navedeno 26 nastavnih predmeta, gdje na prvom mjestu stoji predmetni kurikulum (ne kurikulumi) za „Bosanski jezik i književnost, Hrvatski jezik i književnost, Srpski jezik i književnost“. Za stručne timove se traži „do 6 članova (obavezno – 1 član univerzitet, 2 člana – predmetna nastava, 1 član – razredna nastava, 2 člana – srednja škola)“ (JPZ 2019). Zato je ovdje neophodno sagledati metodičke i pedagoške mogućnosti uklapanja više predmetnih kurikuluma u jedan i sagledati posljedice takvog koncepta.

Inače, ako govorimo o sadržaju kurikuluma za maternji jezik i književnost, po postavkama savremenih ishoda učenja nastava maternjeg jezika odnosi se na aspekt komunikacije i jezika, na aspekt književnosti i stvaralaštva i na aspekt kulture i medija, pri čemu se tretiraju i slušanje, čitanje, govorenje i pisanje.

Koncept plana i programa maternjeg jezika i književnosti treba biti u skladu s ciljevima nastave i jezika i nastave književnosti. U nastavi maternjeg jezika i književnosti metodika nastave književnosti zauzima značajno mjesto. U čitanju književnih tekstova učenici obogaćuju iskustvo, učeći o nacionalnoj kulturi i tradiciji kao dijelu vlastitog nacionalnog identiteta. Tako književnost po svojoj ulozi odslikava ljudska iskustva na svakom stepenu historije, a različitim narodima nisu zajednička ni iskustva ni historija (sudbina naroda, iskustvo življenja, kulturološko-religijski sloj, usmena tradicija, ratna iskustva, i sl.), ili imaju različita viđenja pojedinih istih (zajedničkih) iskustava ili različita viđenja posebnih iskustva drugih naroda. Zato se obrazovni ciljevi književnosti osim na uviđanje i saznavanje stvaralačkih postupaka i estetskog svijeta književnosti šire i na upoznavanje sa širim ljudskim iskustvom, običajima, svjetonazorima, društvenim odnosima i stanju posmatranog vremena i podneblja, pri čemu se kroz umjetnički doživljaj istine više uči o životu nego kroz historiju ili sociologiju – tu su ekonomsko-socijalne teme, klasni odnosi, moralna shvatanja, tradicija i kultura – i samo pažljiv odabir programskih sadržaja može da zadovolji sve aspekte ciljeva nastave književnosti – njenu kritičku funkciju (kao izraz drame ljudskog bića) i njenu emancipatorsku funkciju (kao izraz potrage za idealom). Pri svemu ovome književnost nije samo pitanje teme već načina obrade teme – pa neće i ne treba na isti način biti obrađen ni jedan te isti književni sadržaj, odnosno, nastavna jedinka. No, sasvim je relevantno i u stvarnosti prisutno pitanje postojanja sadržajno različitih planova i programa za jedan te isti predmet.¹¹ Pitanje je samo koji program najbolje odražava suštinu predmeta s obzirom na to da naziv predmeta mora biti usklađen i sa sadržajem predmeta.

Ako pak govorimo o jezičkim sadržajima kurikuluma za maternji jezik i književnost sadržajno bi valjalo usaglasiti jedinke koje se tiču čitanja, pisanja, govorenja i slušanja.

Inače, poznato je da je bliskost južnoslavenskih naroda i jezika tolika da se uglavnom ostvaruje sposobnost međusobnog komuniciranja na tim jezicima jer se može premostiti svaki veći šum u komunikaciji, što ne znači da će komunikacijska kompetencija govornika jednog jezika istovremeno podrazumijevati i potpunu osposobljenost za umijeće komuniciranja na drugim jezicima u pogledu preciznog i tačnog odabira odgovarajućih jezičkih jedinica u performativnom smislu. Ovdje je problem još veći ako govorimo o stručnoj i terminološkoj leksici (a ne o svakodnevnom komuniciranju).

No, sposobnost razumijevanja govornog i pisanog jezika ne znači i potpunu sposobnost produkcije/proizvodnje sadržaja na istom tom jeziku, kako što znati čitati (i moći slušati) ne znači i znati pisati ili usmeno se izražavati.¹²

11 Kao što je prirodno da slični ili u većem procentu isti predmetni sadržaji budu u školi obrađivani kroz potpuno različite predmete (primjer fizike i elektrotehnike, recimo).

12 Bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski jezik su kao pripadnici jedne porodice jezika bliski koliko su bliski naši narodi kao pripadnici jedne porodice naroda. Genetski, svi vode porijeklo od narodnih redakcija staroslavenskog jezika kojemu je osnovica staromakedonski iz okoline

Uzmimo za primjer da se, uz dovoljno bogat kontekst, može razumjeti svaki niz jezičkih jedinica koji ne mora biti i gramatički ovjeren. Time je kriterij razumljivosti ovdje (i inače) nedovoljan kriterij u prosuđivanju jezičkih i komunikacijskih kompetencija. Npr. svi južnoslavenski narodi se danas hvataju u koštac s problemom određenja i sagledavanja (definiranja) vlastitih naročito ortoepskih (govornih) normi, a zatim i pojedinih pravopisnih rješenja. Zadržimo li se samo na ovom nivou, pitanje je kako ovakvo nešto koje je troje ili četvero zbiti u jednu učionicu (kada se ni ono što je jedno ne može ispravno do kraja savladati). Odnosno, pitanje je hoće li (trebaju li) postojati pojedinačni programi po kojima se mogu usavršiti ovi sadržaji. Pomislimo li da je vrijedno ne učiti samo o sebi, već u istoj mjeri učiti i o drugima, bit ćemo u pravu. Samo, pritom treba razmisliti može li se sve to zbiti u jedan programski sadržaj a da ne dođe do redukcije (a time i skrnavljenja) sadržaja.

Jezik kao nosilac kulture, historije i tradicije mnogo je više od standardnojezičke norme i pravopisnih pravila koja su stvar konvencije. Ni historija naših jezika u kompletu, ni historija standardnih jezika u mnogome se ne poklapaju. U praksi, pojedinačne razlike postoje na svim jezičkim nivoima, a naši jezici samo dijele istu tipologiju ili jedan gramatički sistem. Kako se praktični ciljevi nastave jezika odnose na čitanje, pisanje, gramatiku, kulturu govora i stilistiku, uz izgradnju kritičkog mišljenja, veliko je pitanje mogućnosti uklapanja višestanih različitih književnojezičkih tradicija u jednu.

Zato je posebno važno sagledati da li se po ovom konceptu školski planovi i programi za nekoliko (sličnih) jezika mogu integrirati u jedan i po kojem principu. Sasvim drugo, ali ne i manje važno, jeste pitanje ima li dovoljno opravdanja za takve mogućnosti – nije samo pitanje može li, već je pitanje i treba li?

3.2 Ime nastavnog predmeta za maternji jezik i književnost – ime koje (ne) odgovara sadržaju

U prethodnoj raspravi smo već dali podatak o zvaničnom imenovanju nastavnog predmeta za maternji jezik i književnost u školama Sarajevskog kantona, kao: „Bosanski jezik i književnost, Hrvatski jezik i književnost, Srpski jezik i književnost“.

Praktično, radi se o tročlanom imenovanju jednog nastavnog predmeta.

Tako je u zaključcima *Sarajevskog savjetovanja* u vezi s ovim doneseno sljedeće: „U nastavnim planovima i programima za osnovne i srednje škole u Bosni i Hercegovini potrebno je formirati **jedan nastavni predmet** pod nazivom: ‚Bosanski jezik i književnost, Hrvatski jezik i književnost, Srpski jezik i književnost‘“ (istakao J. H.) (ZAK 2019). Međutim, kako je evidentno riječ o trokomponentnom nazivu, odnosno, o nečemu postavljenom između onoga što bi moglo biti označe-

Soluna. Upravo zato danas bez značajnih poteškoća u velikoj mjeri možemo da razumijemo i makedonski jezik (ili u određenom stepenu bugarski, poljski i slovenski) ali ne vladamo drugim prethodno spomenutim jezičkim komponentama ili performativnim komunikacijskim kompetencijama.

no kao „tri naziva“ i „tročlani naziv“,¹³ zaključci *Sarajevskog savjetovanja* ističu i ovo: „Taj zbirni naziv može se koristiti isključito u nastavnim planovima i programima; on se ne može koristiti u pedagoškoj dokumentaciji niti u javnim ispravama koje se tiču bilo kojeg učenika pojedinačno.“ (ZAK 2019) Praktično, ovim je dokinuta pređašnja praksa da se jednom učeniku u svjedodžbama pišu tri umjesto jednog maternjeg jezika.¹⁴ Također, ovim se ne daje mogućnost samostalnog izučavanja tri maternja jezika u bh. školama kao odvojenih nastavnih predmeta, već se svi uče zajedno u jednoj učionici (osim u jednonacionalnim odjeljenjima).¹⁵

Međutim, iako imamo jedno tročlano ime (ne tri zamjenska imena jednog), jasno je da svaki učenik inače mora koristiti potpuno ime predmeta koji se izučava u školi (bilo ono tročlano ili jednočlano). Potpuno je jasno da ne postoji ovjerena tročlana formulacija za jedno ime jednog nastavnog predmeta za maternji jezik i književnosti, a koja bi kao u dosadašnjoj praksi (v. Hodžić 2018b) u Sarajevskom kantonu, uz istovremenu mogućnost pisanja svakog od imena podrazumijevala i mogućnost odabira jednog od njih (ili možda samo dva imena). Tamo gdje postoji potreba za različitim imenovanjem istog nastavnog sadržaja opet mora biti riječ samo o jednom imenu (koristimo li više zamjenskih imena nema potrebe da se koriste sva, već jedno, koje je zamjensko s ostalima za isti programski sadržaj). Zato, čim postoji potreba za istovremenim korištenjem tri različita (nezamjenska) imena, tu je neminovno riječ i o postojanju tri različita sadržaja – za tri različita sadržaja koriste se usporedo sva tri imena pojedinačno. Ako je sadržaj jedan, on samo može imati više zamjenskih imena, a ne jedno višekomponentno ime.

S druge strane, ako bi se nastavni plan i program mogao koncipirati tako da bi možda mogao zadovoljiti kriterij upotrebe više različitih imena za jedan te isti sadržaj (koji podrazumijeva ono što je zajedničko za sva imena – a takav sadržaj bi posebno morao biti propitan i ovjeren u njegovoj kompatibilnosti za svako ime), postavlja se pitanje odnosa takvog imena prema nekomponentnim planovima i programima koji ne zadovoljavaju kriterij upotrebe više imena za isti sadržaj. Odnosno, ako jedan te isti sadržaj imenujemo jednom ovako, drugi put onako, podrazumijeva se da svaku drugu istu formulaciju možemo imenovati na više zamjenskih načina (tri jezika ili jedan). Istina je pak da ne postoji ovakva vrsta saglasja (pogotovo što se imena jezika u ovom slučaju odnose na prostor više država), i zato su se u praksi javljali dodatni problemi kod verifikovanja ocjene iz predmeta maternji jezik van Bosne i Hercegovine (pogotovo ako su učeniku bila upisana tri jezika umjesto jednog). Također, ako u Hrvatskoj i Srbiji i u dijelovima

13 Data formulacija je prethodno donesena *Instrukcijom* nadležnog ministarstva za obrazovanje.

14 Iako, zbunjuje dio zaključka o „pedagoškoj dokumentaciji“, s obzirom na to da su nastavni planovi i programi dio pedagoške dokumentacije.

15 Mada, na skupu je zaključeno da treba izraditi posebne udžbenike jezika za svaki jezik (ali udžbenike bliskih programskih sadržaja), te zajedničke udžbenike iz književnosti (detaljnije, v. ZAK 2019).

Bosne i Hercegovine gdje se samostalno izučavaju hrvatski i srpski jezik postoje tzv. nacionalni kurikulumi za srpski odnosno hrvatski jezik, pitanje je gdje će takav kurikulum morati postojati i za bosanski jezik.

4 ZAKLJUČAK

Definiranje koncepta u izučavanju i podučavanju maternjeg jezika i književnosti jednog naroda stvar je historije, kulture i tradicije datog naroda, kao i savremenog trenutka i koncepta življenja – ili pak stvar nekog naknadnog dogovora koji nije u skladu s prethodnim. Međutim, svaki naknadni dogovor trebao bi podrazumijevati sve strane u procesu i ne bi smio biti jednostran i proizvoljan. Iako, postavljanje određenog modela i koncepta u podučavanju vlastitog maternjeg jezika i književnosti stvar je i vlastitog nahođenja (u slučaju kad se predmet rasprave ne tiče direktno i drugih).

Praktično, savjetovanja o jeziku u prosvjetno-pedagoškoj praksi donose implikacije na šira statusna pitanja jezika u datom sociolingvističkom kontekstu. U tom smislu je *Sarajevsko savjetovanje* (2019) po stepenu tolerancije dosta blisko *Mostarskom savjetovanju* (1974), pri čemu se u okruženju govori o disoluciji i samostalnosti pojedinih bliskih južnoslavenskih jezičkih praksi, a u Bosni i Hercegovini o zajedništvu. Time naročito dolazi do izražaja pitanje nepotpune autonomnosti i samosvojnosti bosanskog jezika (u svim vidovima njegove upotrebe). Dodatno, otvoreno pitanje samostalnog i/ili kombiniranog izvođenja nastave bliskih južnoslavenskih maternjih jezika stvar je potrebe, nužde ali i osnovnih principa. Govorimo li o samosvojnosti i autonomnosti na jednom nivou, praktično bismo je trebali imati na svakom. Ovo pak ne znači da će bespogovorno i apsolutno u praksi biti ovjeren samo jedan model prosvjetno-pedagoške prakse kada je maternji jezik u pitanju. Jedino je bitno povesti računa o dosljednostima, a potom postaviti potrebne i moguće modele, pri čemu se ne bi smjelo događati da ono što je moguće bude ispred onog što je potrebno.

Zato će svako naknadno raspravljanje o prirodi odnosa među južnoslavenskim narodima i jezicima može biti stvar relativiziranja i nepoznavanja temeljnih činjenica iz bliže i dalje prošlosti iz života južnoslavenskih naroda i njihove viševjekovne historije, kulture i tradicije; ili tek pokušaj naknadnog proizvoljnog i nekog „poželjnog“ tumačenja, shvatanja i poimanja ovih odnosa.

Na koncu, gledano iz bosnističke perspektive, autonomnost i samosvojnost bosanskog jezika morala bi ipak biti osigurana u istoj ili većoj mjeri kako je osigurana i za srpski, odnosno, hrvatski jezik u njihovim međusobnim odnosima. Isto je i sa bošnjačkom, hrvatskom i srpskom književnosti. Ovo će važiti za integralni južnoslavenski prostor pa se u konceptu naznačenih odnosa treba povesti računa i o crnogorskom jeziku i književnosti. U skladu s tradicijom i međusobnim dogovorom.

LITERATURA

- Bagdasarov 2018** = Artur R. Bagdasarov, O etnojezičnoj politici u socijalističkoj Jugoslaviji, *Filologija* (Zagreb) 71 (2018), 25–60.
- Hodžić 2018a** = Jasmin Hodžić, *Bosanski jezik: statusna pitanja bosanskog jezika kroz historiju i historija nauke o bosanskom jeziku*, Sarajevo: Simurg media – Internacionalni univerzitet u Sarajevu, 2018.
- Hodžić 2018b** = Jasmin Hodžić, Neki sociolingvistički aspekti imenovanja i učenja maternjeg jezika i književnosti u bosanskohercegovačkom školstvu s fokusom na Kanton Sarajevo, *Književni jezik* (Sarajevo) 29 (2018), 159–197.
- Idrizbegović 1974** = Amira Idrizbegović, Za konkretniju raspravu i aktivniji odnos prema problemima u praksi, u: *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku (referati, diskusija, zaključci)*, prir. Milan Šipka i dr., Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu – NIP Oslobođenje, 1974, 194–197.
- Isaković 1965** = Alija Isaković, Nervoza u našem književnom jeziku, *Odjek* (Sarajevo) XVIII (1965), 2.
- JPZ** = *Javni poziv za prijavu kandidata za člana Stručnog tima za izradu predmetnih kurikuluma*, https://mon.ks.gov.ba/sites/mon.ks.gov.ba/files/javni_poziv_kurikulum.pdf (pristup 10. 10. 2019).
- Koroman 1970** = Veselko Koroman, Uvlake gredu – a postole stoje, *Život* (Sarajevo) 11–12 (1970), 18–46.
- Peco 1970** = Asim Peco, Tradicija i savremeni jezički problemi, *Život* (Sarajevo) 11–12 (1970), 84–95.
- Peco 1974** = Asim Peco, O ravnopravnosti pisama, jezika administracije i o bosanskohercegovačkom standardnom izrazu, u: *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku (referati, diskusija, zaključci)*, prir. Milan Šipka i dr., Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu – NIP Oslobođenje, 1974, 107–110.
- Peco 2001** = Asim Peco, Muslimanski narodni govori i standardizacija našeg jezika, *Anali GHB biblioteke* (Sarajevo) XIX–XX (2001), 243–252.
- Smailović 1974** = Ismet Smailović, Književnojezička politika – izraz zajedništva naroda BiH, u: *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku (referati, diskusija, zaključci)*, prir. Milan Šipka i dr., Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu – NIP Oslobođenje, 1974, 125–126.
- Smailović 2003** = Ismet Smailović, Putevi ka standardizaciji bosanskog jezika, *Književni jezik* (Sarajevo) 21.2 (2003), 98–102.
- Šator 2016** = Edim Šator, Doprinos Alije Isakovića bosnistici, *Zbornik radova s naučnog skupa: Hercegovački naučnici/znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini, Zgrada Vlade FBiH, 11. i 12. decembar 2015. godine*, Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 563–573.
- Šipka 1974** = Milan Šipka i dr. (prir.), *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*, Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu – NIP Oslobođenje, 1974.
- ZAK** = *Zaključci Sarajevskog naučnog savjetovanja*, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/naziv-predmeta-u-ks-moze-bit-i-bosanski-hrvatski-ili-srpski-jezik-i-književnost-nema-kombiniranja/190624053> (pristup 10. 10. 2019).

POVZETEK

Sociolingvistični vpogledi v razprave o bosanskem jeziku na Mostarskem posvetovanju o knjižnem jeziku (1973) in na Sarajevskem posvetovanju (2019)

V prispevku so predstavljeni sociolingvistični vidiki razprav o bosanskem jeziku oziroma o razumevanju pojma bosanski jezik sredi prejšnjega stoletja in danes, in sicer na Mostarskem posvetovanju o knjižnem jeziku (1973) in na Sarajevskem posvetovanju (2019). Programske vsebine obeh posvetov niso podrobno predstavljene in analizirane, ampak smo iz njih

izbrali relevantne zaključke in analizirali procese, ki so jih ti sklepi usmerjali. Podatki so analizirani posebej glede na koncept razmerja med skupnim in posameznim v južnoslovenskih standardnih jezikih s štokavsko osnovo oziroma na vprašanje razmerja med srbohrvaškim, hrvaškim, srbskim in bosanskim jezikom (v tem prispevku ni bil upoštevan črnogorski standardni jezik) v bosansko-hercegovskem šolstvu in družbi. Vzgojno-izobraževalna praksa in materni jezik sta odvisna od učnih načrtov in programov oziroma kurikulumov maternega jezika in književnosti, določenih glede na zadane učne cilje. Zato smo posebno pozornost namenili načelom oblikovanja posameznih učnih programov za ustrezne matere jezike in predvsem odnosu med učnimi programi in jeziki, pri čemer smo se osredotočili na sodobno stanje v Sarajevu v primerjavi s stanjem sredi preteklega stoletja.